

**Tarptautinių teisės aktų,
reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus,
apžvalga**

Darbo vadovas

Teisės instituto

Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėjas

Gintautas Sakalauskas

Parengė

Teisės Instituto

Teisinės sistemos tyrimo skyriaus specialistas

Mindaugas Girdauskas

Teisės institutas, 2001 m.

TURINYS

ĮVADAS	3
1. JUNGTINIŲ TAUTŲ ORGANIZACIJOS TEISĖS AKTAI	3
1.2. ELGESIO SU VAIKAIS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE PRINCIPAI	4
1.1. SPECIALIZUOTA NEPILNAMEČIŲ BAUDŽIAMOSIOS TEISENOS SISTEMA	5
1.3. GREITAS NEPILNAMEČIŲ BYLŲ TYRIMAS IR NAGRINĖJIMAS	6
1.4. PRIVATUMAS	7
1.5. TEISĖ ŽINOTI KUO KALTINAMAS	7
1.6. TEISĖ Į TĖVŲ AR GLOBĖJŲ DALYVAVIMĄ	8
1.8. SULAIKYMAS IR KARDOMASIS KALINIMAS	8
1.9. NETEISMINĖS PROCEDŪROS	11
1.10. TEISMAS	12
2. EUROPOS TARYBOS TEISĖS AKTAI	14
3. IŠVADOS	17
ŠALTINIAI	19

Įvadas

Šiame darbe apžvelgiami tarptautiniai teisės aktai, reglamentuojantys nepilnamečių baudžiamajame proceso ypatumus. Baudžiamasis procesas gali būti susijęs su nepilnamečiais ne tik, kai įtariamas ar kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu asmuo yra nepilnametis, bet ir tuomet kai pastaruoju statusu baudžiamajame procese dalyvauja nukentėjusysis. Atitinkamai pastebėtina, kad tam tikri šiame darbe aptariami baudžiamojo proceso, susijusio su nepilnamečiais ypatumai, taikytini ne tik įtariamų, kaltinamų ar nuteistų nepilnamečių atžvilgiu, bet ir kitiems nesuaugusiems proceso dalyviams.

Darbe pagrindinis dėmesys skirtas tarptautiniams teisės aktams, kurių nuostatos turi privalomą ar rekomendacinę teisinę reikšmę Lietuvos Respublikai. Tai žemiau aptarti Jungtinių Tautų Organizacijos bei Europos Tarybos patvirtinti tarptautiniai teisės aktai. Darbe be kita ko remtasi Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimais bei moksline literatūra. Prie jo pridamas naudotų šaltinių sąrašas.

1. Jungtinių Tautų Organizacijos teisės aktai

Pagrindiniai Jungtinių Tautų Organizacijos teisės aktai, susiję su nepilnamečių baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo ypatumais, yra šie:

- 1966 m. Tarptautinis civilinių (pilietinių) ir politinių teisių paktas;
- 1989 m. Vaiko teisių konvencija;
- 1959 m. Vaiko teisių deklaracija;
- 1985 m. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės);
- 1990 m. Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havanos taisyklės);
- 1990 m. Jungtinių Tautų gairės nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai (Rijado gairės).

Vaiko teisių konvencija ir *Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas* yra patvirtinti Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos rezoliucijomis (44/25; 2200A (XXI)), tarptautinius įpareigojimus jų dalyvėms nustatantys teisės aktai. Lietuvos Respublika yra prisijungusi prie šių tarptautinių sutarčių Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimu dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų bei Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. liepos 3 d. įstatymu dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo. Todėl, remiantis *pacta sunt servanda* principu, esančiu bendrosios tarptautinės teisės dalimi, išreikštu 1969 m. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės 26 bei 27 straipsniuose, prie kurios Lietuvos Respublika prisijungė 1991 m. sausio 29 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pareiškimu "Dėl Lietuvos Respublikos įsipareigojimų, kylančių iš tarptautinių sutarčių diplomatinių ir konsulinių santykių srityse", Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalyje, Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnyje, jose įtvirtinti įpareigojimai privalomi vykdyti. Nacionaliniais įstatymais negalima pateisinti šių sutarčių nesilaikymo. Taigi baudžiamojo proceso įstatymas, bent jau siekiant atitinkamos teisinės praktikos aiškumo, tam išvengiant beprasmių kolizijų, bei šių tarptautinių teisės aktų pažeidimų prevencijos, turėtų pastariesiems neprieštarauti.

Kiti aukščiau išvardinti aktai taip pat patvirtinti Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos rezoliucijomis (rezoliucija 45/113; rezoliucija 40/33; rezoliucija 1/86 (XIV); rezoliucija 45/112). Tačiau jie, remiantis Jungtinių Tautų Įstatų 10 bei 13 straipsniais, yra rekomendacinio pobūdžio šios tarptautinės organizacijos dalyvėms. Lietuvos Respublika 1991 m. rugsėjo 17 d. tapo Jungtinių Tautų Organizacijos nare. Kita vertus, jie atspindi tam tikro tarptautinio konsensuso, nepilnamečių baudžiamųjų bylų nagrinėjimo klausimais, egzistavimą. Šiais teisės aktais remiasi Europos Žmogaus Teisių Teismas aiškindamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas. Todėl, turint omeny pastarosios konvencijos Lietuvai privalomą pobūdį¹, juo labiau manytina, jog ir į aptariamuose Jungtinių Tautų Organizacijos teisės aktuose išdėstytas nuostatas atkreiptinas dėmesys formuluojant nepilnamečių baudžiamąjo proceso ypatumus. Dėl to ir pagal Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimą dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo, tolesnė teisinės sistemos reforma turi būti vykdoma atsižvelgiant ir į Jungtinių Tautų Organizacijos reikalavimus bei rekomendacijas.

1.2. Elgesio su vaikais baudžiamajame procese principai

Tarptautiniai teisės aktai nustato vadovaujančius principus, susijusius su nepilnamečių teise. Jie grindžiami valstybės pareiga ginti kiekvieno vaiko interesus ir todėl užtikrinti, kad priemonės taikomos tariamų ar pripažintų pažeidėjų atžvilgiu būtų proporcingos tariamo ar nustatyto nusikaltimo² sunkumui ir nepilnamečio asmenybei.

A) Kiekvienas vaikas turi teisę, kad jį gintų šeima, valstybė ir visuomenė, kaip to reikalauja jo kaip nepilnamečio statusas (*Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas 24 straipsnio 1 dalis, Vaiko teisių deklaracijos 2 principas*).

B) Atliekant bet kokius teismų, administracinių ir įstatymo leidybos institucijų veiksmus, susijusius su vaikais, daugiausiai dėmesio turi būti kreipiama į pastarųjų interesus (vaikų interesų prioriteto principas) (*Vaiko teisių konvencijos 3 straipsnio 1 dalis, Vaiko teisių deklaracijos 2 principas*).

C) Nepilnamečių justicijos sistema turi būti nukreipta į nepilnamečių gerovę ir užtikrinti, kad bet kuri reakcija į tariamą ar pripažintą nepilnamečių pažeidėją būtų proporcinga jo asmenybei ir tariamam ar nustatytam nusikaltimui bei atsižvelgti į siekį pataisyti nusikaltusį nepilnamečių (*Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas 14 straipsnio 4 dalis, Pekino taisyklių 5 straipsnis*). Pekino taisyklių 5 straipsnyje vienas iš nurodomų uždavinių yra nepilnamečio gerovės siekimas. Toks siekis yra pagrindinis teisinėse sistemose, kuriose klausimus, susijusius su tariamu nepilnamečiu teisės pažeidėju, sprendžia specializuoti šeimos bylų teismai arba administracinės institucijos. Tačiau teisinėse sistemose, kur laikomasi bendrojo baudžiamųjų bylų teismo modelio, taip pat turi būti pabrėžiama nepilnamečio gerovė, stengiantis išvengti vien baudžiamųjų sankcijų (*Pekino taisyklių 5 straipsnio komentaras*).

¹ Plačiau apie ją ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką žr. Europos Tarybos teisės aktų apžvalgą.

² Aptariamuose aktuose naudojamas terminas "*nepilnamečių pažeidėjas*", atsižvelgiant į tarptautiniuose teisės aktuose bei Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje įtvirtintą nekaltumo prezumpcijos principą, prireikus aiškinant juos čia ir toliau patikslinamas žodžių junginiais "*tariamasis nepilnamečių pažeidėjas*" ar "*pripažintasis nepilnamečių pažeidėjas*" bei pastarųjų atitikmenimis, priklausomai nuo konteksto. Dėl atitinkamo neapibrėžtumo, nesant išiteisėjusio nuosprendžio, sąvokos "nusikaltimas" ar "pažeidimas" patikslinamos terminais "*tariamasis ar nustatytas nusikaltimas*" bei "*tariamasis ar nustatytas pažeidimas*".

D) Valstybės dalyvės pripažįsta kiekvieno vaiko, kuris, kaip manoma, yra baustinas pagal baudžiamuosius įstatymus, kaltinamas ar pripažįstamas kaltu, teisę, kad elgesys su juo būtų toks, kuris ugdytų jo orumą ir reikšmingumą, pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, kad būtų atsižvelgiama į jo amžių ir siekiama padėti jam reintegruoti bei atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje (*Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 1 dalis*).

E) Nepilnamečių justicijos sistemos turėtų užtikrinti nepilnamečių teises ir saugumą bei plėtoti jų fizinę ir psichinę sveikatą, siekiant reabilituoti jauną asmenį (*Havanos taisyklių 1 straipsnis*).

F) Taikytinos priemonės turėtų būti parenkamos atsižvelgiant į faktą, kad jaunimo elgesys, kuris neatitinka bendroms socialinėms normoms ir vertybėms dažnai yra brendimo ir augimo proceso dalis ir linkęs išnykti savaime daugeliui asmenų, jiems suaugant (*Rijado gairių 5 straipsnio e punktas*).

G) Atsižvelgiant į kiekvieno vaiko teisę laisvai išreikšti savo požiūrį dėl visų su juo susijusių klausimų, vaikams turi būti suteikta teisė būti tiesiogiai ar per atstovą išklaudytiems visuose su jais susijusiuose procesuose. Vaiko požiūriui turi būti suteikiama tinkama svarba, atsižvelgiant į jo amžių ir subrendimą (*Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnis*).

H) Daugeliu atvejų vaiko interesai geriausiai ginami tada, jei jis neatskiriamas nuo šeimos (*Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnis, Vaiko teisių deklaracijos 6 principas*).

1.1. Specializuota nepilnamečių baudžiamosios teisenos sistema

Pekino taisyklių 2 straipsnio 3 dalis rekomenduoja valstybėms išplėtoti atskiras, specializuotas procedūras ir institucijas byloms, kuriose nepilnamečiai yra įtariami, kaltinami ar pripažinti kaltais nusikaltimo padarymu. Pastarojoje taisyklėje atkreipiamas dėmesys į būtiną specialią nacionalinių teisės aktų reglamentaciją, kad standartinės minimalios taisyklės būtų optimaliai įgyvendinamos tiek teisiškai, tiek praktiškai (*Pekino taisyklių 2 straipsnio komentaras*). Tuo tarpu *Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 3 dalis* įpareigoja valstybes, konvencijos dalyves, siekti įtariamų, kaltinamų ar pripažintų kaltais nusikaltimo padarymu nepilnamečių atžvilgiu priimti specializuotus įstatymus, nustatyti specialias procedūras, paskirti specializuotus valdžios pareigūnus ir įsteigti specializuotas institucijas. Taigi šiuo klausimu numatomi atitinkami kryptingo elgesio įpareigojimai³.

Manytina, jog vienas iš akivaizdžių būdų iš dalies įvykdyti šį įpareigojimą yra palaipsniui specializuotų nepilnamečių teismų įsteigimas, pradedant bendrosios kompetencijos teismų teisėjų specializacija nepilnamečių byloms nagrinėti. Kiti svarstyti sąlyginai atskiri aptariamo įpareigojimo įvykdymo būdai - specializuotų nepilnamečių teisėjų paskyrimas bei nepilnamečių bylų skyrių įsteigimas bendrosios kompetencijos teismuose. Tai be kita ko galėtų būti tarpiniai lygmenys palaipsniui įsteigiant specializuotus nepilnamečių teismus.

³ Čia atkreiptinas dėmesys į *Amerikos žmogaus teisių konvenciją*, kuri įpareigoja valstybes turėti specializuotus nepilnamečių teismus (*Amerikos žmogaus teisių konvencijos 5 straipsnio 5 dalis*). Tai reiškia, kad joje numatomas rezultato įpareigojimas. Šis teisės aktas nėra privalomas ar rekomendacinis Lietuvos Respublikai, tačiau gali būti pavyzdžiu sprendžiant nepilnamečių teismų įsteigimo klausimą.

1.3. Greitas nepilnamečių bylų tyrimas ir nagrinėjimas

Visos bylos, kuriose nepilnamečiai įtariami ar kaltinami⁴ įstatymo pažeidimu, nepriklausomai nuo to ar jie suimti, turi būti tiriamos ir nagrinėjamos taip greitai, kaip tik tai įmanoma (*Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 straipsnio 2 dalies b punktas, Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto iii papunktis, Pekino taisyklių 20 straipsnis*).

Pekino taisyklių 20 straipsnio komentare nurodoma, jog spartus oficialių procedūrų taikymas nepilnamečių bylose yra svarbiausias. Priešingu atveju, kad ir ką gero galima pasiekti procedūra ir sprendimu, tam kyla pavojus. Laikui bėgant, nepilnamečiui bus sunku, o gal net neįmanoma susieti procedūros ir sprendimo su pažeidimu tiek intelekto požiūriu, tiek psichologiškai.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 straipsnio 2 dalies b punktas nustato, kad " kaltinami nepilnamečiai turi būti (...) perduoti taip greitai, kaip tik tai įmanoma, galutinio sprendimo priėmimui". Šis įpareigojimas yra griežtesnis nei reikalavimas teismo *per protingą laiką*, numatomas *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 9 straipsnio 3 dalyje* arba teismo *be nepateisinamo delsimo*, įtvirtintas *šio teisės akto 14 straipsnio 3 dalies c punkte* [31⁵]⁶.

Kita vertus, kyla klausimas ar ši griežtesnė garantija taikoma visiems įtariamiems arba kaltinamiems nepilnamečiams, ar tik suimtiems. Sistemiskai aiškinant *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 straipsnio 2 dalies b punktą* atsižvelgtina į tai, jog šio straipsnio pirmojoje dalyje kalbama apie asmenis, kurių laisvė apribota. Trečioji aptariamo straipsnio dalis nustato, kad nepilnamečiai teisės pažeidėjai, tai reiškia proceso metu tokiais iš esmės pripažinti, atskiriami nuo suaugusiųjų. Apie nepilnamečių ir suaugusiųjų atskyrimą kalbama ir *10 straipsnio 2 dalies a punkte*. Remiantis loginiu aiškinimo metodu toks atskyrimas suponuoja buvimą įstaigoje, kurioje asmens laisvė apribota. Tačiau galimas ir priešingas pastarųjų dvejų nuostatų interpretavimas. Tuo tarpu pagal pagrindinį, lingvistinį teisės aiškinimo metodą, aptariama garantija taikytina visų įtariamų, kaltinamų nepilnamečių atžvilgiu. Todėl be to atsižvelgiant į *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 4 dalies* reikalavimą, kad nepilnamečių bylose procesas turi būti toks, jog būtų atsižvelgta į jų amžių ir reabilitacijos siekį, manytina, kad griežtesnio laiko tarpo per kurį turi būti ištirta byla ir priimtas galutinis sprendimas reikalavimas taikytinas visoms byloms, kuriose įtariami ar kaltinami nepilnamečiai. Dėl to, atsižvelgiant į minėtą vaikų interesų prioriteto principą, nepilnamečių byloms lyginant su suaugusių bylomis šiuo atžvilgiu teiktina pirmenybė.

Pagal Jungtinių Tautų Organizacijos Žmogaus teisių komitetą, valstybės pareiga kaip tik įmanoma greičiau išnagrinėti nepilnamečio bylą yra besąlyginė, todėl nepriklausoma nuo valstybės narės išteklių [33., 180 p.].

⁴ Aptariamuose aktuose vartojamos sąvokos, kategorijos, kurių turinys reiškia apkaltintą asmenį ar asmenį, kuriam pateikti kaltinimai, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto nuostatas, verčiamos į žodžių junginį "įtariamasis ar kaltinamasis". Toks atitikmuo pasirinktas dėl išraiškos trumpumo, tuo tarpu galimas skirtumas turėtinas omeny.

⁵ su nuoroda į *M. Nowak. U. N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, NP Engel, 1993, 190-191 p.*

⁶ Laužtiniuose skliaustuose nurodytas šaltinio numeris ir, jei šaltinio puslapiai numeruoti, panaudotų puslapių numeriai.

1.4. Privatumas

Siekiant apsaugoti vaiką nuo stigmatizacijos, turi būti ginamas kiekvieno vaiko, įtariamo, kaltinamo ar pripažinto kaltu nusikaltimo padarymu, privatumas (*Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto vii papunktis.*)

Pekino taisyklių 8 straipsnis rekomenduoja, kad

1) nepilnamečio privatumas turi būti gerbiamas visose proceso stadijose, siekiant išvengti žalos jam dėl netinkamo pavišimo ar įvardijimo,

2) iš esmės, neturi būti pavišinama jokia informacija, leidžianti identifikuoti nepilnamečių pažeidėją.

Tai informacija ne tik apie jo vardą, pavardę [33., 182 p.].

Jis akcentuoja nepilnamečio teisės į privatą gyvenimą svarbą. Jaunuolius ypač pažeidžia pasmerkimas. Kriminologiniai šmeižto tyrimai pateikia įrodymus apie įvairių rūšių žalingą poveikį, dėl jaunuolių įvardijimo teisės pažeidėjais arba nusikaltėliais.

Pekino taisyklių 8 straipsnis pabrėžia, kaip svarbu apsaugoti nepilnamečius nuo priešiško poveikio, kuris gali kilti paskelbus žiniasklaidoje informaciją apie bylą (pvz., jaunujų pažeidėjų, tiek įtariamųjų, tiek nuteistųjų, vardus ir pavardes). Bendras šio straipsnio turinys toliau apibrėžiamas *Pekino taisyklių 21 straipsnyje (Pekino taisyklių 8 straipsnio komentaras)*.

Duomenys apie nepilnamečių pažeidėją turi būti ypač konfidencialūs ir pasiekiami tik tinkamai įgaliotiems, susijusiems su byla ar kitiems, asmenims (*Pekino taisyklių 21 straipsnio 1 dalis*).

Šia taisykle siekiama konfliktinių interesų, susijusių su protokolais ar bylomis pusiausvyros: policijos, teismo persekiojimo ir kitų institucijų vykdomos kontrolės gerinimo ir nepilnamečio pažeidėjo interesų paisymo (taip pat žr. *8 straipsnį*). "Kiti tinkamai įgalioti asmenys" paprastai apima mokslinius tyrinėtojus (*Pekino taisyklių 21 straipsnio komentaras*).

Duomenų apie *suimtus* nepilnamečius konfidencialumo užtikrinimo įgyvendinimą konkretizuoja *Havanos taisyklių 19, 21 ir 22 straipsniai*.

Rekomenduojama, kad duomenys apie nepilnamečius pažeidėjus nebūtų naudojami vēlesnēse bylose prieš juos, kai jie suauga (*Pekino taisyklių 21 straipsnio 2 dalis, Havanos taisyklių 19 straipsnis*).

Kiti nepilnamečių teisės į privatą gyvenimą aspektai aptariami nagrinėjant nepilnamečių teismo proceso ypatumus.

1.5. Teisė žinoti kuo kaltinamas

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių akto 14 straipsnio 3 dalies a punkte įtvirtinta teisė būti nuodugnai supažindintu su pateikiamais kaltinimais tokia kalba, kuria vaikas suprastų kaltinimo esmę. Ji įpareigoja valstybes dalyves vartoti kalbą, kurią nepilnamečiai supranta apskritai bei perduoti informaciją tokiu būdu, kad vaikas ją galėtų suvokti [33., 178 p.].

Kiti šios teisės aspektai aptariami žemiau, nagrinėjant vaikų sulaikymo ir kardomojo kalnimo ypatumus.

1.6. Teisė į tėvų ar globėjų dalyvavimą

Pekino taisyklių 7 straipsnis rekomenduoja, jog vaikui būtų užtikrinta teisė į tėvų ar globėjų dalyvavimą visose proceso stadijose. Sąvoka "globėjas" apima ne tik įstatyminius globėjus, bet ir tuos, kurie *de facto* yra atsakingi už vaiką [33., 177 p.].

Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto iii papunktyje bei *Pekino taisyklių 15 straipsnio 2 dalyje* nustatytas vaiko tėvų ar įstatyminių arba *de facto* globėjų dalyvavimas teismo ar atitinkamame procese, kadangi jie gali pagelbėti vaikui bei suteikti naudingą emocinę paramą. Teismas ar kita atitinkama kompetentinga institucija, siekiant apginti vaiko interesus, gali pareikalauti, kad jo tėvai ar globėjai atvyktų dalyvauti⁷. Manytina, kad tokia teisė suteiktina ir atitinkamiems pareigūnams bei institucijoms, susijusiems su ikiteisminiu tyrimu. Tik taip, galima užtikrinti bendros, *Pekino taisyklių 7 straipsnio*, rekomendacijos įgyvendinimą.

Tačiau valstybės gali netaikyti šios taisyklės, jei tai prieštarautų vaiko interesams. *Vaiko teisių konvencijos* valstybės dalyvės šio klausimo sprendimą turi grįsti vaiko sutikimu (*Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnis*).

1.8. Sulaikymas ir kardomasis kalinimas

Standartai susiję su vaikų sulaikymu yra grindžiami principu, kad daugeliu atveju vaiko interesai geriausiai ginami yra tada, jei jis neatskiriamas nuo šeimos (*Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio, Vaiko teisių deklaracijos 6 principas*).

Jungtinių Tautų Organizacijos teisės aktai skatina vengti visų asmenų sulaikymo, kardomojo kalinimo. Tačiau tokį siekį nepilnamečių atžvilgiu jie pabrėžia dar labiau. Šių priemonių turi būti vengiama kiek tik tai įmanoma. Jos turi būti taikomos tik kaip *ultima ratio*. Jei nepilnamečiams vis tik paskiriamas kardomasis kalinimas, jų byloms turi būti teikiamas didžiausias prioritetas ir jos turi būti tiriamos, nagrinėjamos taip greitai, kaip tik tai įmanoma, tam, kad kardomasis kalinimas truktų trumpiausiai.

Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio b punktas nustato, kad "valstybės dalyvės užtikrina, kad nė iš vieno vaiko neteisėtai ar savavališkai nebūtų atimta laisvė. Vaiko areštas, sulaikymas ar įkalinimas vykdomi pagal įstatymą ir taikomi tik kaip kraštutinė priemonė ir kiek įmanoma trumpiau". Tokio pobūdžio nuostatos įtvirtintos ir *Havanos taisyklių 1 ir 17 straipsniuose, Pekino taisyklių 13 ir 19 straipsniuose, Rijado gairių 46 straipsnyje*.

Pekino taisyklių 13 straipsnis remiasi tuo, kad negalima neįvertinti nepilnamečių "nusikalstamo sugadinimo" pavojaus. Dėl to svarbu pabrėžti alternatyvių priemonių būtinybę. Tad *13 straipsnio 1 dalis* skatina kurti naujas ir naujoviškas priemones, kaip išvengti tokio sulaikymo nepilnamečio gerovės labui.

Iki teismo⁸ sulaikyti nepilnamečiai turi visas teises ir garantijas pagal standartinės minimalias elgesio su kaliniais taisykles ir *Tarptautinį pilietinių ir*

⁷ Kiti ypatumai, susiję su nepilnamečių teismais, dėstomi ir žemiau.

⁸ Pastebėtina, kad *Pekino taisyklių 13 straipsnio* nuostatos pažodžiui apima nepilnamečius, kurių laisvė apribota iki teismo. Tačiau atsižvelgiant į *Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio b punktą* manytina, kad pastaroji sąvoka turi būti aiškintina kaip *galutinio sprendimo priėmimas teismo ar kitokio atitinkamo nagrinėjimo metu*. Todėl šiame akte rekomenduojamos garantijos taikytinos ir asmenims, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas ir teismo metu. Siekiant išvengti tokios sąvokos formalių ribų, žemiau dėstomame šio straipsnio komentare jos atsisakyta.

politinių teisių paktą, ypač pagal jo 9 ir 10 straipsnius (Pekino taisyklių 13 straipsnio komentaras).

Pekino taisyklių 19 straipsnis grindžiamas tuo, kad progresyvi kriminologija palaiko neinstitucinių priemonių taikymą vietoj institucinio sulaikymo priemonių. Lyginant kalinimo institucijoje naudą su neinstitucinių priemonių sėkme, tėra nedidelis skirtumas arba jo nėra. Institucijoje yra daug asmeniui, neišvengiamos įtakos, ir ji akivaizdžiai negali atsverti pataisos pastangų. Tai labai būdinga nepilnamečiams, kuriuos ypač pažeidžia neigiama įtaka. Pastaroji, apimanti ne tik laisvės praradimą, bet ir atskyrimą nuo įprastos socialinės aplinkos, dėl ankstyvosios brandos, žinoma, daug skaudesnė nepilnamečiui, negu suaugusiajam.

19 straipsniu siekiama apriboti institucinį sulaikymą dviem aspektais: kiekybe ("paskutinė priemonė") ir laiku ("minimalų įmanomą laikotarpį"). Ji atspindi vieną iš pagrindinių Šeštojo Jungtinių Tautų kongreso ketvirtosios rezoliucijos principų: nepilnamečis pažeidėjas neturi būti įkalintas, nebent nėra tinkamos alternatyvios bausmės. Taisyklė nurodo, kad jeigu nepilnamečis laikomas institucijoje, laisvės praradimas turėtų būti ribojamas mažiausiu įmanomu laikotarpiu, specialia institucinio sulaikymo tvarka, atsižvelgiant į pažeidėjų, pažeidimų ir institucijų ypatumus. Iš esmės pirmenybę būtina teikti "atviroms", o ne "uždaroms" institucijoms. Be to, institucija turi būti pataisos ir mokymo, o ne kalėjimo pobūdžio (*Pekino taisyklių 19 straipsnio komentaras*).

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 straipsnio 2 dalies b punktas nustato, kad kaltinami nepilnamečiai turi būti (...) perduoti taip greitai, kaip tik tai įmanoma, galutinio sprendimo priėmimui. Kaip minėta, šis įpareigojimas yra griežtesnis, nei reikalavimas teismo *per protingą laiką*, numatomas *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 9 straipsnio 3 dalyje* arba teismo *be nepateisinamo delsimo*, įtvirtintas šio *akto 14 straipsnio 3 dalies c punkte*. Jo tikslas yra ir maksimaliai apriboti nepilnamečių kardomąjį kalinimą. Tai gali būti pasiekta arba išlaisvinant nepilnamečį, panaikinant kardomąjį kalinimą, arba jį greitai perduodant klausimo dėl galutinio sprendimo svarstymui, pastarojo priėmimui, per įmanomai trumpiausią laiką atliekant šias procedūras⁹. Ši nuostata apima ne tik teismą, bet ir specialias neteismines institucijas, įpareigotas tirti nepilnamečių bylas ir priimti jose sprendimus [31.¹⁰]

Be to, *Havanos taisyklių 17 straipsnis* rekomenduojama, kad jei vis tik taikomas kardomasis kalinimas, nepilnamečių teismai ir tyrimo institucijos suteiktų didžiausią prioritetą greičiausiam tokių bylų procesui, siekiant užtikrinti, kad kardomasis kalinimas truktų kiek tik įmanoma trumpiau.

Suimti vaikai, kaip ir suaugusieji, turi teisę į neatidėliotiną teisinę pagalbą ir teisę patikrinti kardomojo kalinimo (suėmimo) teisėtumą. Sprendimas dėl paleidimo ar kardomojo kalinimo pratęsimo turi būti priimamas be nepateisinamo delsimo (*Tarptautinio pilietinio ir politinio teisių pakto 9 straipsnio 4 dalis, 14 straipsnio 3 dalies d punktas*)

Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio d punktas nustato, kad kiekvienas vaikas, kurio laisvė apribota, turi teisę tuoj pat gauti teisinę ir kitokią tinkamą pagalbą, taip pat teisę ginčyti savo laisvės apribojimo teisėtumą teisme ar kitoje kompetentingoje, nepriklausomoje ir bešališkoje valdžios institucijoje, ir kad neatidėliotinai būtų priimtas sprendimas dėl bet kurio tokio procesinio veiksmo.

⁹ Ši garantija taikytina ir galutinio sprendimo priėmimo proceso metu, dėl tų pačių motyvų, nurodomų aiškinant *Pekino taisyklių 13 straipsnio* vartojamą sąvoką "iki teismo" aštuntoje išnašoje

¹⁰ su nuoroda į *M. Nowak. U. N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, NP Engel, 1993, 190-191 p*

Pekino taisyklių 13 straipsnio 2 dalis rekomenduoja, kad kai tik tai įmanoma, kardomasis kalinimas būtų pakeičiamas alternatyviomis priemonėmis, tokiomis kaip artima priežiūra, intensyvi rūpyba ar apgyvendinimas su šeima, auklėjimo įstaigoje arba namuose.

Vaikai kardomajame kalinime turi būti atskirti nuo suaugusių, išskyrus atvejus kuomet tai nebūtų geriausia vaiko interesų atžvilgiu (*Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 10 straipsnio 2 dalies b punktas, Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio c punktas, Pekino taisyklių 13 straipsnio 4 dalis, Havanos taisyklių 17 ir 29 straipsniai*).

Pekino taisyklių 13 straipsnio 4 dalis neužkerta kelio valstybei imtis kitų priemonių dėl neigiamos suaugusiųjų pažeidėjų įtakos, kurios veikia bent jau tiek pat efektyviai, kiek ir šioje taisyklėje minimos priemonės (*Pekino taisyklių 13 straipsnio komentaras*).

Vaikas, kuriam apribota laisvė, turi teisę bendrauti su savo šeima, susirašinėdamas ir pasimatydamas su jais, išskyrus ypatingas aplinkybes (*Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio c punktas*)

Jei įtariamas teisės pažeidimo padarymu vaikas sulaikomas, jo tėvams ar globėjui turi būti nedelsiant apie tai pranešta. Jeigu toks pranešimas neįmanomas, tai turi būti padaryta per įmanomai trumpiausią laiką (*Pekino taisyklių 10 straipsnio 1 dalis, Havanos taisyklių 22 straipsnis*). Kaip jau minėta, sąvoka "globėjas" apima ne tik įstatyminius globėjus, bet ir tuos kurie *de facto* yra atsakingi už vaiką.

Rekomenduojama valstybės pareiga nedelsiant pranešti apie vaiko sulaikymą tėvams ar globėjams yra griežtesnė negu įtvirtinta tarptautinėse sutartyse. *Vaiko teisių konvencija* vaiko sulaikymo atveju numato valstybės pareigą, *esant tėvų ar kitų šeimos narių prašymui*, pranešti jiems reikalingą informaciją apie vaiko buvimo vietą, jei ši informacija nekenkia vaiko gerovei. Tačiau ji išskyla tik esant atitinkamam prašymui. Pastebėtina, kad ši konvencija įpareigoja valstybes dalyves užtikrinti, kad tokio prašymo pateikimas neturėtų neigiamų padarinių atitinkamiems asmenims (*Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 4 dalis*).

Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punktas nustato valstybės pareigą nedelsiant informuoti vaiką apie pateikiamus jam kaltinimus ("charges") tiesiogiai ir, jeigu tinkama, per jo tėvus ar įstatyminius atstovus. Manytina, kad vykdant šią pareigą, tuo pačiu informuojami nepilnamečio tėvai ar globėjai apie jo sulaikymą, buvimo vietą, kai vaiko laisvė yra apribota. Tačiau tai nėra tiesioginė šios pareigos paskirtis.

Bet nors *Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 4 dalies* tikslas yra bendra nežinojimo, kur vaikas yra, prevencija, išlieka įmanomas laiko tarpas tarp šio straipsnio ir *40 straipsnio 2 dalies b punkto ii papunkčio* įgyvendinimo, todėl kad yra nustatyta valstybės pareiga pranešti apie vaiko sulaikymą tik esant prašymui arba netiesioginė pareiga informuoti tėvus ar globėjus apie tai, kai valdžia suformuluoja vaikui kaltinimą. Tačiau tai nebuvo valstybių ruošusių konvenciją ketinimas. Tai nėra Vaiko teisių konvencijos tikslas, kadangi jos *40 straipsnio 2 dalies b punktas* skelbia, kad "Kiekvienas vaikas *įtariamas* ar kaltinamas baudžiamojo įstatymo pažeidimu turi bent šias garantijas...". Tačiau *šio punkto ii papunktyje* panaudotas angliškasis terminas "charges" (kaltinimai) šiam tikslui prieštarauja.

Kita vertus, vaiko teisė į tai, kad jo tėvai ar įstatyminiai globėjai būtų informuoti apie jam pateiktus kaltinimus yra ribojama sąlyga "jeigu tinkama". Pastaroji yra skirta apginti vaiko interesus. Jeigu vaiko gerovei kenktų informacijos pateikimas tėvams, valstybei suteikta teisė pasinaudoti diskrecija ir jos neteikti. Priimdama tokį

sprendimą valstybė dalyvė įpareigota atsižvelgti į vaiko norus (*Vaiko teisių konvencijos 9 straipsnio 2 dalis, 12 straipsnio 1 dalis*).

Santykiai tarp įstatymų įgyvendinimo pareigūnų ir vaikų turi būti grindžiami pagarba teisiniam vaiko statusui, nukreipti vengti žalos ir plėtoti vaiko gerovę (*Pekino taisyklių 10 straipsnio 3 dalis*).

Pekino taisyklių 10 straipsnis yra susijęs su tam tikrais pagrindiniais procedūriniais ir policijos bei kitų teisėsaugos pareigūnų elgesio (nepilnamečių tariamai ar nustatytai padaryto nusikaltimo atveju) aspektais. Siekis išvengti žalos apima daugybę galimų sąveikos variantų (pvz., šiurkšti kalba, fizinis smurtas). Nepilnamečiams gali būti žalinga vien jau būti susietiems su nepilnamečių teise; terminą „išvengti žalos“ reikėtų aiškinti plačiau, siektina nepilnamečiui padaryti kiek galima mažiau žalos. Tai be galo svarbu pirmą kartą susidūrus su teisėsaugos institucijomis, kurios gali labai įtakoti nepilnamečio požiūrį į valstybę ir visuomenę. Be to, bet kokio tolesnio kišimosi sėkmė labai priklauso nuo tokių pradinių susidūrimų. Šiose situacijose svarbi užuojauta ir nuoširdumas (*Pekino taisyklių 10 straipsnio komentaras*).

Suimtiems nepilnamečiams numatoma rūpyba, gynyba ir pagalba. *Pekino taisyklių 13 straipsnio 5 dalis* rekomenduoja, kad suimtais nepilnamečiais būtų rūpinamasi, jiems suteikiama visa būtina socialinė, auklėjamoji, profesinė, psichologinė, medicininė ir fizinė pagalba, kurios jiems prireiktų dėl amžiaus, lyties ar asmeninių priežasčių.

Skirtingos pagalbos priemonės, kurių gali prireikti, vardinamos siekiant atkreipti dėmesį į platų ratą sulaikytiems nepilnamečiams būdingų poreikių, į kuriuos būtina atsižvelgti (pvz., moterys ir vyrai, narkomanai, alkoholikai, nepilnamečiai psichikos ligoniai, jaunuoliai, kenčiantys nuo arešto, traumų ir pan.).

Skirtingi sulaikytų nepilnamečių fiziniai ir psichologiniai bruožai gali priversti klasifikuoti priemones, pagal kurias kai kurie iš jų yra laikomi atskirai, šitaip padedant išvengti tapimo nusikaltimo auka ir gauti tinkamesnę pagalbą (*Pekino taisyklių 13 straipsnio komentaras*).

Nepilnamečių, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas, laikymo sąlygas ir minimalias užtikrintinas teises numato *Havanos taisyklių 18 straipsnis ir IV skyrius*. Aptariant procesines teises, paminėtina teisė reguliariai bendrauti su gynėju, užtikrinant tokio bendravimo privatumą ir konfidencialumą.

Su vaikais, kurių laisvė apribota, turi būti elgiamasi atsižvelgiant į jų poreikius, nulemtus amžiaus (*Vaiko teisių konvencijos 37 straipsnio c punktas*).

1.9. Neteisminės procedūros

Valstybės turėtų siekti nustatyti priemones, kad nepilnamečiams nebūtų taikomas formalus teisminis nagrinėjimas, užtikrinant žmogaus teisių laikymąsi ir visišką teisinę apsaugą (*Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 3 dalies b punktas, Pekino taisyklių 11 straipsnis*).

Baudžiamųjų priemonių pakeitimas alternatyviomis, apimantis baudžiamosios teisenos atsisakymą ir labai dažnai siuntimą į bendruomenės remiamas tarnybas, tiek oficialiai, tiek neoficialiai paprastai taikomas daugelyje teisinių sistemų. Tokia praktika padeda užkirsti kelią neigiamiems rezultatams dėl taikytino teismo nagrinėjimo įgyvendinant nepilnamečių teiseną (pvz., teistumo, nuosprendžio žymės). Daugeliu atvejų nesikišimas laikytinas geriausia reakcija. Taigi baudžiamųjų priemonių pakeitimas alternatyviomis, pirmiausia nesiunčiant į alternatyvias (socialines) tarnybas, gali būti optimali sankcija. Tai ypač būdinga tuomet, kai

pažeidimas nėra sunkus ir šeima, mokykla arba kita neformali visuomeninės kontrolės institucija jau sureagavo arba panašu, kad tinkamai ir konstruktyviai sureaguos.

Pekino taisyklių 11 straipsnio 2 dalyje rekomenduojama, kad policija, teismo persekiojimo ar kita tarnyba, pavyzdžiui, teismai, tribunolai, valdybos ar tarybos galėtų bet kuriuo sprendimo priėmimo metu pakeisti baudžiamąją atsakomybę alternatyviomis priemonėmis. Tai gali padaryti viena arba keletas institucijų, arba visos institucijos pagal atitinkamų sistemų taisykles. Nebūtina apsiriboti vien nereikšmingomis bylomis. *Pekino taisyklių 11 straipsnio 3 dalis* pabrėžia svarbų reikalavimą užtikrinti jaunojo tariamo pažeidėjo (arba tėvų ar kitų globėjų) sutikimą su rekomenduotinomis alternatyviomis priemonėmis (siuntimas į bendruomenės tarnybas be sutikimo prieštarautų Priverstinio darbo uždraudimo konvencijai). Tačiau šiuo sutikimu turėtų būti abejojama, kadangi kartais jį nepilnametis gali duoti tik iš visiškos nevilties. Taisyklė pabrėžia, jog šitaip keičiant priemones reikia pasirūpinti, kad būtų maksimaliai sumažintos prievartos ir bauginimo galimybės. Nepilnamečiai neturi jausti spaudimo (pvz., kad išvengtų stoti prieš teismą) arba būti spaudžiami sutikti su alternatyviomis programomis. Taigi patartina parengti nuostatas, užtikrinančias galimybę objektyviai įvertinti alternatyvių priemonių tinkamumą nepilnamečiams pažeidėjams, „kreipusis į kompetentingą instituciją“. Pastaroji gali skirtis nuo tos, į kurią daroma nuoroda *Pekino taisyklių 14 straipsnyje*.

Pekino taisyklių 11 straipsnio 4 dalis rekomenduoja nepilnamečių teisenos nuostatas keisti gyvybingomis bendruomene grindžiamomis alternatyviomis priemonėmis. Labai rekomenduotinos programos, apimančios susitarimą dėl žalos atlyginimo aukai, ir tos, kuriomis siekiama išvengti teisės pažeidimo ateityje, laikinai prižiūrint ir konsultuojant. Konkrečių bylų aplinkybės (pavyzdžiui, pirmasis prasižengimas, veikimas spaudžiant bendraamžiams ir t. t.), leidžia laikyti alternatyvas tinkama priemone, net kai padaryti ir daug sunkesni pažeidimai (*Pekino taisyklių 11 straipsnio komentaras*).

1.10. Teismas

Teismo procesas turi užtikrinti nepilnamečių teises ir saugumą bei siekį plėtoti vaiko rehabilitaciją (*Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 4 dalis, Havanos taisyklių 1 straipsnis*).

Tiek *Vaiko teisių konvencija*, tiek *Pekino taisyklės* pripažįsta, kad neteisminių institucijų naudojimas neprieštarauja tarptautinėms žmogaus teisėms, jeigu laikomasi sąžiningo proceso reikalavimų. Tačiau *Tarptautinė Vaikų Gynyba* mano, kad būtų sudėtinga ar netgi neįmanoma institucijai, kurioje nėra apmokyto teisėjo, atitikti pastarąją sąlygą [33., 180 p.].

Vaiko teisė į teisinį ar kitokį tinkamą atstovavimą teismo ar kitokio atitinkamo nagrinėjimo metu, įtvirtinta *Vaiko teisių konvencijos 40 straipsnio 2 dalies b punkto iii papunktyje*, yra apribota išimtimi "nebent tai neatitiktų vaiko interesų" turint omeny tam tikrose valstybėse mažiau formalų požiūrį į nepilnamečių teiseną [33., 180 p.].

Nebūtinai turėtų būti absoliutinamas teisinės ar neteisinės nepilnamečio atstovo kvalifikacijos klausimas. Svarbiausia yra atstovavimo kokybė. Tai nereiškia, kad nepilnametį atstovaujančio asmens vaidmuo turėtų būti toks pat kaip suaugusiojo gynėjo (advokato). Vaikas turėtų pagrįstai žinoti, kad jo labai yra gerai apmokytas, informuotas nepriklausomas profesionalas, kuriuo jis gali pasitikėti tiek patarimo, tiek atstovavimo klausimais. Tuo tarpu atkreiptinas dėmesys į tyrimų rezultatus, kurie rodo, kad vaiko teisė į gynėją gali būti dar svarbesnė dėl nepilnamečių proceso

neformalumo. Egzistuoja rizika, kad toks neformalumas neplanuotai gali iššaukti nepaisymą tarptautinių procesinių standartų [33., 180 p.].

Pekino taisyklių 14 straipsnio 2 dalyje rekomenduojama, jog vykstant teisminiam nagrinėjimui būtų palankiai atsižvelgiama į geriausius nepilnamečio interesus ir leidžiama jam dalyvauti bei laisvai reikštis.

Ši taisyklė sustiprinama *Vaiko teisių konvencijos 12 straipsnio 2 dalimi*, įpareigojančia užtikrinti vaiko **teisę būti išklausytam** teisiniame ar administraciniame procese, susijusiame su nepilnamečiu: arba tiesiogiai, arba per atstovą ar atitinkamą įstaigą, pagal įstatymo nustatytą procedūrą.

Pastaroji nuoroda į nacionalinę teisę skirta apibrėžti tik dalyvavimo būdą (tiesiogiai ar per atstovą). Ja nebuvo siekiama apriboti vaiko teisę dalyvauti [33., 181 p.]. *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 3 dalies d punktas expressis verbis* įtvirtina vaiko teisę dalyvauti teismo ar atitinkamame procese.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 1 dalis įtvirtina galimybę siekiant apsaugoti vaikų privatų gyvenimą rengti uždarus teismo posėdžius baudžiamajame procese, susijusiame su nepilnamečiais, ir viešai neskelbti jo išdavoje priimto teismo nuosprendžio.

Pagal V. Nijnatteną, sprendimas sukeltis esminius padarinius vaikams ir jų šeimoms turėtų būti pasiekiamas visuomenei. G. Buerenas šį argumentą laiko svariu viešumo principo be išimčių nuosprendžių taikymui pagrįsti. Tuo tarpu bet kokia teismo proceso viešumo principo išimtis gali būti pateisinama tik tuomet, kai tai geriausia vaiko interesų atžvilgiu. Viešame procese padidėja vaiko stigmatizacijos tikimybė, o neformalumas bei į vaiką orientuoti siekiai susiaurėja. Tačiau iškyla pavojus, kad žmogaus teisių pažeidimai gali likti nepastebėti [33., 182 p.¹¹].

¹¹ su nuoroda į Behind closed door: Juvenile Hearings in the Netherlands // 3 Int Jo Law and Fam 177 (189)

2. Europos Tarybos teisės aktai

Tam tikrus ypatumus baudžiamajame procese nepilnamečių atžvilgiu įtvirtina *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija*. Jos juridinė galia Lietuvos Respublikoje yra tokia pati kaip ir *Vaiko teisių konvencijos*, t. y. jos nuostatos yra privalomos vykdyti, jų nesilaikymas negali būti pateisintas nacionaliniais teisės aktais. Tačiau *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija* paraidžiui numato mažiau ypatumų nepilnamečių atžvilgiu. Kita vertus, ji įtvirtina bendras tiek suaugusiems, tiek nepilnamečiams procesines garantijas.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų turinys atskleidžiamas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Šios *konvencijos 45 straipsnis* įpareigoja valstybes dalyves vykdyti galutinį Teismo sprendimą kiekvienoje byloje, kurios šalys jos yra. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2000 m. vasario 28 d. nutartyje civilinėje byloje *J. Banevičius v. Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra ir S. Ivaška*, Nr. 3K-3-231/2000 nurodė, jog Lietuvos teismai, nagrinėdami bylas susijusias su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, turi remtis tiek *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija*, tiek ir jos aiškinimu, kurį pateikia Europos Žmogaus Teisių Teismas. Todėl manytina, kad aiškinant *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos* nuostatas atsižvelgtina į Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus.

1998 m. gruodžio 16 d. sprendimuose bylose *T. prieš Jungtinę Karalystę* ir *V. prieš Jungtinę Karalystę* Europos Žmogaus Teisių Teismas iš esmės pirmą kartą svarstė klausimą kaip *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje* įtvirtinta garantija (teisė į teisingą teismą plačiąja prasme) turėtų būti taikoma baudžiamajame procese, kuriame kaltinami nepilnamečiai, ir ypač ar procedūros, kurios kaip manoma apsaugo suaugusiųjų teises teisme, tokios kaip viešumas, turėtų būti netaikomos vaikų atžvilgiu, siekiant užtikrinti jų supratimą ir dalyvavimą. Šiose bylose Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, jog yra būtina, kad su vaiku, apkaltintu nusikalstamos veikos padarymu, būtų elgiamasi atsižvelgiant į jo amžių, subrendimą bei intelektualines ir emocines savybes, ir kad būtų stengiamasi užtikrinti jo gebėjimą suprasti ir dalyvauti procese. Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismą, bendrasis (viešasis) interesas, atsižvelgiant į vaiko amžių ir kitas charakteristikas bei bylos proceso aplinkybes, galėtų būti patenkintas pakeitus procedūras, nustatant teismo posėdžių lankytojų atranką bei teismo pranešimus (raportus). Aptariamose bylose Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, jog buvo pažeista *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis*, nes

- 1) Karūnos Teismo formalumai ir ritualai tam tikrais atvejais kaltinamam vaikui buvo nesuvokiami ir bauginantys;
- 2) pastarojo teismo patalpos pakeitimai, ypač tokie kaip pakylėtas kaltinamųjų suolas, pritaikytas tam, kad jie galėtų stebėti tai, kas vyksta, turėjo įtakos kaltinamųjų blogai savijautai teismo metu, kadangi jie jautėsi pateikti publikos ir žurnalistų kruopščiam ištyrimui;
- 3) valstybė neapsaugojo nepilnamečių kaltinamųjų nuo ypač didelio žiniasklaidos ir visuomenės susidomėjimo byla neigiamo pasireiškimo įtakos, tiek teismo viduje (jo salė buvo sausakimša), tiek už jo sienų;
- 4) kaltinamieji buvo emociškai sutrikę, patyrė stresą. Tai sumažino jų gebėjimą tinkamai duoti nurodymus advokatams ir duoti parodymus patiems.

Pastarojo trūkumo pakankamai nesušvelnino tai, jog advokatai buvo pasodinti šalia kaltinamųjų "šnabždesio atstumu" (*T. v. Jungtinė Karalystė* 1998 m., 83-89 paragrafai; *V. v. Jungtinė Karalystė* 1998 m., 85-91 paragrafai) [27.;28.].

Aptariant analizuojamoje konvencijoje numatomus akivaizdžius, t. y. jos tekste numatytus, baudžiamojo proceso, susijusio su nepilnamečiais, ypatumus paminėtina, kad *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis* numato galimybę neleisti žiniasklaidai ir visuomenei dalyvauti viso ar dalies teismo nagrinėjimo metu, tiek, kiek to reikalauja nepilnamečių interesai. Tačiau skirtingai, nei *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktą 14 straipsnio 1 dalis*, *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis* nenumato išimčių, kuomet nuosprendis gali būti neskelbiamas viešai. Manytina, kad šį iš pirmo žvilgsnio esantį prieštaravimą galima pašalinti, remiantis teleologiniu bei sisteminiu teisės aiškinimo metodais.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktą 14 straipsnyje įtvirtinta išimtimi siekiama, kad nepagrįstai nenukentėtų nepilnamečių interesai. Pastebėtina, kad *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje* numatyta ir nepilnamečių teisė į privataus gyvenimo gerbimą. Minėtas *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktą 14 straipsnio* tikslas bei pastaroji garantija gali būti suderinami su *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies* nuostata, jog nuosprendžiai turi būti skelbiami viešai. Tai įmanoma pasiekti nenurodant nuosprendžiuose duomenų, pagal kuriuos būtų galima identifikuoti nepilnamečių, kurio interesų apsauga reikalauja neatskleisti jo asmenybės visuomenei, tai yra nusveria bendrąjį interesą, susijusį su viešu teisingumo įgyvendinimu.

Manytina, kad *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija 6 straipsnio 3 dalies a punkte* įtvirtinta valstybės pareiga informuoti kaltinamąjį jam suprantama kalba apie jam pateikta kaltinimą, gali būti vertinama vaikų atžvilgiu analogiškai kaip *Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktą 14 straipsnio 3 dalies a punkto* nuostatos, t. y. kaip be kita ko pareiga. vartoti kalbą, kurią nepilnamečiai supranta apskritai bei perduoti informaciją tokiu būdu, kad vaikas ją galėtų suvokti.

Be šio tarptautinius įpareigojimus jo dalyvėms nustatančio teisės akto Europos Tarybos rėmuose yra priimti ir rekomendacinio pobūdžio dokumentai, susiję su nepilnamečių baudžiamojo proceso klausimais. Tiek dėl tokių sąsajų didžiausios apimties, tiek atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos narystę šioje regioninėje organizacijoje (Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gegužės 4 d. nutarimu prisijungta ratifikuojant prie Europos Tarybos statuto), manytina, kad aktualiausias iš pastarųjų dokumentų yra *Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą*. Ji priimta pagal *Europos Tarybos statuto 15 straipsnį* bei skirta jame numatytų, o tai reiškia ir Lietuvos Respublikos, tikslų pasiekimui. Šia rekomendacija siūloma nustatyti tokius nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus:

1. Išplėtoti *diversijos* ir *mediacijos* procedūras (proceso nutraukimą) prokuratūros lygyje arba policijos lygyje, šalyse, kuriose policija atlieka kaltinimo palaikymo funkciją, siekiant išvengti nepilnamečių įtraukimo į kriminalinės justicijos sistemą ir to sukeliamų padarinių. Susieti su šių procedūrų taikymu Vaikų Gynimo Tarybas ar kitas atitinkamas tarnybas.
2. Imtis reikiamų priemonių užtikrinti, kad tokiose procedūrose:
 - a) būtų būtinas nepilnamečio sutikimas dėl taikytinų priemonių, kuomet diversija yra sąlyginė, ir

- b) jeigu būtina, būtų garantuojamas bendradarbiavimas su jo šeima.
3. Užtikrinti, kad nepilnamečių bylos būtų nagrinėjamos greičiau, išvengiant nepateisinamo delsimo;
 4. Išvengti nepilnamečių atidavimo suaugusiųjų teismams ten, kur egzistuoja nepilnamečių teismai;
 5. Išvengti, kiek tai įmanoma, nepilnamečių sulaikymo policijos areštinėje ir bet kuriuo atveju įpareigoti prokuratūrą prižiūrėti tokio sulaikymo sąlygas;
 6. Netaikyti nepilnamečiams kardomojo kalnimo, nebent išskirtinėse bylose dėl sunkių nusikaltimų inkriminuojamų vyresniems nepilnamečiams; tokiose bylose apriboti kardomojo kalnimo laiką ir atskirti nepilnamečius nuo suaugusių; nustatyti, kad sprendimas skirti kardomąjį kalnimą gali būti priimamas tik po konsultacijos su socialinių reikalų departamentu dėl alternatyvių pasiūlymų;
 7. Užtikrinti tėvų ar kitų įstatyminių atstovų teises dalyvauti procese ir būti informuotiems apie jį nuo pat jo pradžios;
 8. Užtikrinti nepilnamečių teisę duoti parodymus ir, jei būtina, pareikšti nuomonę dėl jiems ketinamų taikyti priemonių;
 9. Užtikrinti teisę kreiptis dėl paskirtų priemonių peržiūrėjimo;
 10. Užtikrinti nepilnamečių teisę į jų privataus gyvenimo gerbimą;
 11. Imtis priemonių, kad asmenys dalyvaujantys procese (policininkai, advokatai, prokurorai, teisėjai, socialiniai darbuotojai), būtų specialiai apmokyti teisės dalykų, susijusių su nepilnamečiais, jų nusikalstamumu;
 12. Užtikrinti, kad policijos sprendimų dokumentų turinys būtų konfidencialus bei būtų pranešamas tik teismui ir kad jis nebūtų naudojamas po to, kai aptariami asmenys pasiekia pilnametystę, išskyrus išimtis prievartiniais pagrindais, numatytais nacionalinėje teisėje.

Europos Žmogaus Teisių Teismas aukščiau aptartoje byloje *T. v. Jungtinė Karalystė (1998 m.)* aiškino *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos* nuostatas atsižvelgdamas be kita ko į *Vaiko teisių konvencijos nuostatas* ir, kas pastebėtina, į aukščiau analizuotas Jungtinių Tautų Organizacijos patvirtintas rekomendacijas nepilnamečių teisenos klausimais (*Pekino taisyklės etc.*) bei Europos Tarybos ministrų komiteto *rekomendaciją Nr. R (87) 20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą*, atkreipdamas dėmesį į jose išreikštą tarptautinę tendenciją apsaugoti įtariamų ar kaltinamų nepilnamečių privatumą (*T. v. Jungtinė Karalystė, 1998 m., 76, 77 paragrafai*). Todėl, A. J. Ashwortho nuomone, būtų klaidinga *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją* aiškinti paraidžiui, neatsižvelgiant į patvirtintus tarptautinius standartus [32., 580 p.]. Dėl to darytina išvada, jog pastarieji, įtraukti į šaltinių, kuriais remiasi Europos Žmogaus Teisių Teismas, sąrašą, įgauna didesnę reikšmę.

Remiantis *Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimu dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo*, tolesnė teisinės sistemos reforma vykdoma atsižvelgiant ir į Europos Tarybos reikalavimus bei rekomendacijas.

3. Išvados

Pirma, pagal tarptautinius teisės aktus, baudžiamojo proceso ir kitų su juo susijusių įstatymų nuostatos turi atitikti šiuos principus:

1. Tokio elgesio su kiekvienu vaiku, kuris įtariamas, kaltinamas ar pripažįstamas kaltu nusikalstamos veikos padarymu, kad būtų ugdomas jo orumas ir reikšmingumas, pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, atsižvelgiama į perauklėjimo tikslus, siekiant padėti jam reintegruoti ir atlikti naudingą vaidmenį visuomenėje;
2. Bet kurios reakcijos į tariamą ar pripažintą nepilnamečių pažeidėją proporcingumo jo amžiui ir asmenybei, atsižvelgiant į jo subrendimą, intelektualines ir emocines savybes, bei tariamam ar nustatytam nusikaltimui;
3. Baudžiamajame procese, susijusiame su vaikais, didžiausio dėmesio pastarųjų interesams skyrimo (vaikų interesų prioriteto principas);
4. Nepilnamečių fizinės bei psichinės sveikatos užtikrinimo;
5. Vaiko gebėjimo suprasti ir dalyvauti procese užtikrinimo;
6. Atsižvelgimo į kiekvieno vaiko teisę laisvai išreikšti savo požiūrį dėl visų su juo susijusių klausimų. Suteikimo vaiko požiūriui tinkamos svarbos, atsižvelgiant į jo amžių ir subrendimą;
7. Neatskyrimo nepilnamečio nuo šeimos, išskyrus ypatingas aplinkybes.

Antra, be kitų nuostatų, užtikrinančių minėtų principų įgyvendinimą, baudžiamojo proceso ir kituose su juo susijusiuose įstatymuose, turi būti nustatytos tokios specializuotos procedūros ir institucijos baudžiamosioms byloms, susijusioms su nepilnamečiais:

- 1) Nustatomos *diversijos* ir *mediacijos* procedūros (proceso nutraukimas) prokuratūros lygyje, susiejant su jų taikymu Vaikų Gynimo Tarybas ar kitas atitinkamas tarnybas bei užtikrinant, kad tokiose procedūrose:
 - a) būtų būtinas nepilnamečio sutikimas dėl taikytinų priemonių, kuomet *diversija* yra sąlyginė, ir
 - b) jeigu būtina, būtų garantuojamas bendradarbiavimas su jo šeima;
- 2) Bylos, kuriose kaltinami nepilnamečiai tiriamos ir nagrinėjamos nedelsiant; šiuo aspektu joms teiktina pirmenybė bylų, kuriose kaltinami tik pilnamečiai, atžvilgiu;
- 3) Kiek tik tai įmanoma vengiama nepilnamečių sulaikymo. Prokuratūra įpareigojama prižiūrėti jo sąlygas;
- 4) Nepilnamečiams kardomasis kalinimas netaikomas, nebent išskirtinėse bylose dėl labai sunkių ar sunkių nusikaltimų, inkriminuojamų vyresniems nepilnamečiams. Šiose bylose kardomasis kalinimas nepilnamečiams taikomas tik kaip kraštutinė priemonė. Kai tik tai įmanoma, kardomasis kalinimas turi būti pakeičiamas alternatyviomis priemonėmis, tokiomis kaip artima priežiūra, intensyvi rūpyba ar apgyvendinimas su šeima, auklėjimo įstaigoje arba namuose;
- 5) Sprendimas skirti kardomąjį kalinimą *gali būti* priimamas tik po konsultacijos su atitinkama socialinių reikalų tarnyba dėl alternatyvių pasiūlymų;
- 6) Suimtų įtariamų, kaltinamų nepilnamečių atžvilgiu turi būti taip greitai, kaip tik tai įmanoma, priimtas galutinis sprendimas. Jų byloms šiuo atžvilgiu teikiamas didžiausias prioritetas;
- 7) Nepilnamečiai, kuriems paskirtas kardomasis kalinimas, turi būti atskirti nuo suaugusiųjų, išskyrus atvejus kuomet tai nebūtų geriausia vaiko interesų atžvilgiu;

- 8) Nepilnamečiai, kurių laisvė apribota, turi teisę bendrauti su šeima susirašinėdami ir pasimatydami su ja, išskyrus ypatingas aplinkybes;
- 9) Sulaikius nepilnametį, apie tai ir jo buvimo vietą be nepateisinamo delsimo turi būti pranešta jo tėvams arba įstatyminiams ar kitiems globėjams, nebent tai prieštarautų vaiko interesams.
- 10) Iš esmės draudžiama pavišinti bet kokią informaciją, leidžiančią identifikuoti nepilnametį pažeidėją. Duomenys apie jį turi būti pasiekiami tik tinkamai įgaliojamiems asmenims. Tokia informacija negali būti naudojama vėlesnėse bylose prieš pažeidėjus, kai jie suauga.
- 11) Teismai, susiję su nepilnamečiais, gali būti uždari nuo visuomenės ir žiniasklaidos, siekiant užtikrinti jų interesus: apsaugoti nepilnamečių privatumą bei gebėjimą suprasti ir dalyvauti procese. Šiuo tikslu taip pat gali būti taikoma teismo posėdžio lankytojų atranka. Pastaraisiais atvejais, siekiant patenkinti bendrąjį interesą į viešą teisingumo įgyvendinimą, gali būti daromi teismo pranešimai visuomenei. Draudžiama skelbti bylos medžiagą, jeigu tai prieštarautų su ja susijusio nepilnamečio interesams.
- 12) Užtikrinamos tėvų ar kitų įstatyminių arba *de facto* atstovų teisės dalyvauti procese ir būti informuotiems apie jį nuo pat jo pradžios, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų vaiko interesams; teismui ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams suteikiama teisė reikalauti, kad nepilnamečio tėvai ar globėjai atvyktų dalyvauti;
- 13) Užtikrinama nepilnamečių teisė duoti parodymus ir pareikšti nuomonę dėl jiems ketinamų taikyti priemonių;
- 14) Užtikrinama teisė kreiptis dėl paskirtų priemonių peržiūrėjimo.

Šaltiniai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu) // Valstybės Žinios, 1992 m. Nr. 31-953
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 11 04) // Valstybės žinios 2000 m. Nr. 96-3016
3. Įstatymas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo // Valstybės žinios 1995 m. Nr.37-913
4. Įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo // Valstybės žinios 1995 m. Nr. 60-1501
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. -Vilnius, 1999 (su pakeitimais iki 2001 08 13 d.)
6. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymas // Valstybės žinios 1999 m. Nr. 60-1948
7. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios 1991 m. Nr.9-244
8. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Europos tarybos statuto // Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės žinios 1993 m. Nr.15-377
9. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) // Valstybės žinios 1998 m. Nr. 61-1736
10. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas dėl Lietuvos Respublikos išipareigojimų, kylančių iš tarptautinių sutarčių diplomatinių ir konsulinių santykių srityse // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios 1991 m. Nr. 4-115
11. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje *J. Banevičius v. Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra ir S. Ivaška*, Nr. 3K-3-231/2000 // Teismų praktika. Nr. 14, - Vilnius, 2001
13. Vaiko teisių deklaracija // Vaiko teisių konvencija., 1995
14. Jungtinių tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės) // Nepilnamečių nusikalstamumo problemos-2000. Tarptautinio seminaro medžiaga. -Vilnius, 2000 m. balandžio 6-7 d.
15. Jungtinių Tautų normos netekusiems laisvės nepilnamečiams ginti (Havanos taisyklės) // Nepilnamečių nusikalstamumo problemos-2000. Tarptautinio seminaro medžiaga. -Vilnius, 2000 m. balandžio 6-7 d.
16. Jungtinių Tautų gairės nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai (Rijado gairės) // Nepilnamečių nusikalstamumo problemos-2000. Tarptautinio seminaro medžiaga. –Vilnius, 2000 m. balandžio 6-7 d.
17. Amerikos žmogaus teisių konvencija "San Chosė, Kosta Rika, Paktas" // Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys.-Vilnius, 1993
18. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (projektas) // Teisės problemos. 1999 m. Nr. 3
19. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (projektas, 2001 04 18 d. redakcija, nepublikuotas).

20. Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Bendroji dalis.-Vilnius, 1998
21. Convention on the Rights of the Child // <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>
22. International Covenant on Civil and Political Rights // http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm
23. Charter of the United Nations // <http://www.un.org/aboutun/charter/index.html>
24. United Nations standard minimum rules for the administration of juvenile justice (the Beijing rules) // Saulle M. R. The Rights of the Child. International instruments. Irvington-on-Huston, New York, 1995
25. United Nations guidelines for the prevention of juvenile delinquency (the Riyadh guidelines) // Saulle M. R. The Rights of the Child. International instruments. Irvington-on-Huston, New York, 1995
26. United Nation rules for the protection of juveniles deprived of their liberty // Saulle M. R. The Rights of the Child. International instruments. Irvington-on-Huston, New York, 1995
27. Statute of the Council of Europe // European Treaty Series/1., 1995
28. European Court of Human Rights. Case T v. The United Kingdom. Judgment. 16 December 1998 // <http://www.echr.coe.int>
29. European Court of Human Rights. Case V v. The United Kingdom. Judgment. 16 December 1998 // <http://www.echr.coe.int>
30. Recommendation N^o R (87) 20 of the Committee of Ministers to member states on social reaction to juvenile delinquency. Document: CDPS CP(96) 6
31. Amnesty international fair trial manual. Section C: special cases. // http://www.amnesty.org/ailib/themes/indxftm_c.html#27
32. Ashworth A. J. Human rights. T. v. United Kingdom, V. v. United Kingdom. Commentary. // The Criminal Law Review. July, 1999
33. Bueren G. The International Law on the Rights of the Child. - Dordrecht, Boston, London, 1995
34. Vienskaja konvencija o pravie mieždunarodnyh dogovorov 1969 goda // mieždunarodnoje publičnoje pravo. Sbornik dokumentov. Tom 1. – Moskva, 1996